

Jolanta Waszczuk-Napiórkowska^{a)}

Zapis windykacyjny w prawie włoskim

Abstract: The article presents vindicatory legacy regulation in Italian law, which has been existing in the legal order for almost 150 years. The current regulation placed in the civil code in 1942 (Codice civile) was in the vast majority taken from the civil code of The United Kingdom of Italy dated 1865 (Codice civile del Regno D'Italia). The article covers an issue of establishing the vindicatory legacy with the extensive consideration of a permitted testament form, which declared that testamentary disposition may be established as well as possibility of adopting ordinary and trust substitution regulations. Moreover, the article presents a subject of vindicatory legacy and rules regarding obtaining and rejecting this form of testamentary disposition. It also discusses an issue of vindicatory legatee's responsibility for inherited debts, including the case of responsibility for inherited debts connected with company activities, which was a subject of the vindicatory legacy.

Keywords: law of succession, specific legacy, specific bequest

1. Uwagi wprowadzające

Wprowadzenie zapisu windykacyjnego do prawa polskiego stwarza okazję do podjęcia badań nad uregulowaniem tej instytucji w innych porządkach prawnych. W niniejszym artykule zostanie przedstawione unormowanie zapisu windykacyjnego w prawie włoskim. Wybór prawa włoskiego uzasadnia fakt, że instytucja ta jest w nim głęboko zakorze-

^{a)} Dr, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

niona, a w dotychczasowej polskiej literaturze można spotkać zaledwie szczątkowe wypowiedzi w tej materii¹. Unormowanie zapisu windykacyjnego w prawie włoskim może być traktowane jako wzorcowe dla systemu porządku prawa rzymskiego, w którym rozrządzenie to występuje. Za przyjęciem takiego stanowiska przemawia przede wszystkim to, że wybrana regulacja w znacznej mierze przejęła rozwiązania prawa rzymskiego, a ponadto w systemie prawa rzymskiego jest jedną z nowszych i bardziej rozbudowanych regulacji. Obowiązująca w prawie włoskim regulacja dotycząca rozrządzeń testamentowych pod tytułem szczególnym, w tym zapisu windykacyjnego — zamieszczona w kodeksie cywilnym z 1942 r. (*Codice civile*² [dalej: cod.civ.] — w przeważającej mierze została przejęta z kodeksu cywilnego Zjednoczonego Królestwa Włoch z 1865 r. (*Codice civile del Regno D'Italia*³ [dalej: cod.civ. 1865])).

Ustanowienie zapisu jest przejawem zasady swobody testowania, służy uporządkowaniu interesów spadkodawcy po jego śmierci⁴. Zapis, w odróżnieniu od dziedziczenia, którego istotą jest wejście w ogół praw i obowiązków spadkodawcy (sukcesja ogólna), stanowi podstawę dla zapisobiercy do uzyskania pojedynczego prawa; nabywa on prawo bądź wstępuje w określony stosunek prawny na podstawie sukcesji szczególnej⁵.

W literaturze włoskiej omawiane rozrządzenie testamentowe, z uwagi na różnorodne skutki prawne, które wywiera, jest postrzegane jako „swoistego rodzaju fenomen w prawie spadkowym”⁶. Może ono wywierać skutki obligacyjne (*legatum per damnationem*) — wówczas zapisobierca uzyskuje względem spadkobierców roszczenie o wykonanie zapisu, albo skutki rzeczowe (*legatum per vindicationem*), co oznacza, że z chwilą

¹ Zob. J. Górecki: *Zapis windykacyjny — uwagi „de lege ferenda”*. W: *Rozprawy z prawa prywatnego, prawa o notariacie i prawa europejskiego ofiarowane Panu Rejentowi Romualdowi Szytkowi*. Red. E. Drozd, A. Oleszko, M. Pazdan. Kluczbork 2007, s. 130; P. Księżak: *Zapis windykacyjny*. Warszawa 2012, s. 16 i nast.; W. Borysiak: *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*. Warszawa 2013, s. 259.

² *Codice civile*, Regio decreto, 16 marzo 1942, n. 262. Approvazione del testo del codice civile (Pubblicato nella edizione straordinaria della G.U. n. 298, del 27 dicembre 1947).

³ *Codice civile del Regno D'Italia*, promulgato con Regio Decreto 25 giugno 1865, n. 2358, per l'approvazione e pubblicazione del Codice civile e delle disposizioni sulla pubblicazione, interpretazione ed applicazione delle Leggi in generale.

⁴ C. Gangi: *La successione testamentaria secondo il nuovo codice*. Milano 1940, s. 167; G. Bonilini: *Dei legati*. Milano 2006, s. 15; por. także F. Longchamps de Bérrier: *O elastyczności prawa spadkowego*. Warszawa 2006, s. 84.

⁵ G. Lomonaco: *Nozioni di diritto civile italiano*. Napoli 1903, s. 367; A. Giordano-Mondello: *Legato*. In: *Enciclopedia del diritto*. 23. Milano 1973, s. 721; A. Masi: *Dei legati*. Art. 649—673. In: *Commentario del codice civile*. Eds. A. Scialoja, G. Branca. Bologna—Roma 1979, s. 201; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 36.

⁶ G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 34.

śmierci testatora na zapisobiercę przechodzi własność lub inne prawo, będące przedmiotem zapisu. W obu przypadkach zapisobierca uzyskuje korzyść majątkową, z tym że w pierwszym przypadku odnosi ją pośrednio, a w drugim pozyskuje bezpośrednio z chwilą otwarcia spadku⁷. W prawie włoskim zapis windykacyjny odgrywa wiodącą rolę, zapis zwykły zaś pełni funkcję uzupełniającą.

2. Ustanowienie zapisu windykacyjnego

W prawie włoskim spadkodawca może ustanowić zapis windykacyjny w każdej dopuszczonej przez ustawodawcę (zwykłej i szczególnej) formie testamentu⁸. Zwykłymi formami w prawie włoskim są testament notarialny publiczny i tajemny (*il testamento per atto di notaio è pubblico o segreto*) oraz holograficzny (*il testamento olografo*)⁹. Szczególne formy testamentu w prawie włoskim są przewidziane w przypadku: choroby zakaźnej, klęski publicznej, nieszczęścia (*malattia contagiosa, calamità pubbliche, infortunio*), podróży statkiem lub samolotem (*il testamento a bordo di nave o di aeromobile*) oraz dla osób wojskowych i osób z wojskiem współpracujących (*il testamento dei militari o di persone al seguito di forze armate*)¹⁰. Spadkodawca może ustanowić zapis na rzecz każdego, kto posiada zdolność dziedziczenia (*testamenti factio passiva*), a zatem może ustanowić to rozrządzenie na rzecz osób fizycznych i prawnych, oraz innych jednostek organizacyjnych, zwanych *enti di fatto* (*enti non riconosciuti*), do których można zaliczyć m.in. stowarzyszenia niezarejestrowane (*associazioni non riconosciute*)¹¹. Zapisobiercą może być także

⁷ A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 727 i nast.

⁸ G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 45 i nast.; G. Bonilini, in: *I legati*. Eds. G. Bonilini, G.F. Basini. Napoli 2003, s. 33 i nast.

⁹ Art. 601 cod.civ.: „[1] Le forme ordinarie di testamento sono il testamento olografo e il testamento per atto di notaio. [2] Il testamento per atto di notaio è pubblico o segreto”. Zob. także art. 774 cod.civ. 1865: „La legge riconosce due forme ordinarie di testamento: il testamento olografo (775) e il testamento per atto di notaio (art. 776, 786, 787)”, i art. 775 cod.civ. 1865: „Il testamento per atto di notaio è pubblico (777—781) o segreto (782—785, 804, 915, 922)”.

¹⁰ Szczególne formy testamentu zostały uregulowane w art. 609—619 cod.civ. (art. 789—803 cod.civ. 1865). Zob. J. Waszczuk-Napiórkowska: *Szczególne formy testamentu w prawie włoskim*. „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2007, nr 7.1 (2007), s. 255—272.

¹¹ Zob. art. 473 cod.civ.: „[1] L'accettazione delle eredità devolute alle persone giuridiche o ad associazioni, fondazioni ed enti non riconosciuti non può farsi che col beneficie

fundacja powołana do życia w testamencie¹². Zapis może być ustanowiony również na rzecz *nasciturusa* lub dzieci określonej osoby żyjącej w czasie śmierci testatora, chociażby za życia spadkodawcy nie były one jeszcze poczęte (art. 462 cod.civ.¹³)¹⁴. Gdy zapis został ustanowiony na rzecz małoletnich, spadkodawca może także ustanowić kuratora, który będzie zarządzał dobrami objętymi tym rozporządzeniem (*curatore speciale per amministrazione dei beni lasiati*)¹⁵.

W prawie włoskim, w celu należytego zabezpieczenia interesów prawnych testatora, w szczególności wykluczenia wszelkiego rodzaju zachowań, które zmierzałyby do wyłączenia czy ograniczenia zasady swobody testowania, nie przyznano *testamenti factio passiva* osobom, które uczestniczyły przy sporządzaniu testamentu (art. 597—598 cod.civ.¹⁶)¹⁷.

d'inventario. [2] Il presente articolo non si applica alle società". Na podstawie art. 1 Legge 22 giugno 2000, n. 192 (G.U. n. 161, del 12 luglio 2000) zostały zniesione ograniczenia dotyczące zdolności do dziedziczenia dla osób prawnych i innych jednostek organizacyjnych, zwanych „ente di fatto”, które nie mają osobowości prawnej, ale mają przyznaną zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych.

¹² E. Napoli, in: *Le successioni testamentarie* (artt. 624—712 cod.civ.). Eds. M.C. Andrin, T. Auletta, G. Bernardi, P.C. Caparrelli, P. Cartoni Moscatelli, M. Costanza, A. Del Giudice, C. Gentile Di Marco, F. Gerbo, E. Napoli, G. Patti, L. Rossi Carleo. Torino 1983, s. 185.

¹³ Art. 462 cod.civ.: „[1] Sono capaci di succedere tutti coloro che sono nati o concepiti al tempo dell'apertura della successione. [3] Possono inoltre ricevere per testamento i figli di una determinata persona vivente al tempo della morte del testatore, benché non ancora concepiti”. Zob. także art. 723 cod.civ. 1865: „Tutti sono capaci di succedere, salvo le eccezioni determinate dalla legge”. Art. 724 cod.civ. 1865: „Sono incapaci di succedere 1.º Coloro che al tempo l'apertura della successione non siano ancora concepiti”. Art. 764 cod.civ. 1865: „[2] Possono però ricevere per testamento i figli immediati di una determinata persona vivente al tempo della morte del testatore, quantunque non siano ancora concepiti”.

¹⁴ G. Lomonaco: *Nozioni di diritto...*, s. 404; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 65; Idem: *Autonomia testamentaria e legato. I legati così detti atipici*. Milano 1990, s. 185; L. Bigliazzi Geri, F.D. Busnelli, U. Breccia, U. Natoli: *Diritto civile Le successioni a causa di morte*. Torino 1996, s. 123.

¹⁵ G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 65 i nast.

¹⁶ Art. 597 cod.civ.: „Sono nulle le disposizioni a favore del notaio o di altro ufficiale che ha ricevuto il testamento pubblico, ovvero a favore di alcuno dei testimoni o dell'interprete intervenuti al testamento medesimo”. Art. 598 cod.civ.: „Sono nulle le disposizioni a favore della persona che ha scritto il testamento segreto, salvo che siano approvate di mano dello stesso testatore o nell'atto della consegna. Sono pure nulle le disposizioni a favore del notaio a cui il testamento segreto è stato consegnato in plico non sigillato”. Zob. także art. 771 cod.civ. 1865: „Le istituzioni e i legati a favore del notaio o di un altro ufficiale civile, militare, marittimo o consolare che ha ricevuto il testamento pubblico, ovvero di uno dei testimoni intervenuti al medesimo, non hanno effetto”; i art. 772 cod.civ. 1865: „Sono parimente prive di effetto le istituzioni ed i legati a favore della persona che ha scritto il testamento segreto, salvo che la disposizione sia approvata nell'atto della consegna”.

¹⁷ G. Lomonaco: *Nozioni di diritto...*, s. 407; A. Trabucchi: *Istituzioni di diritto civile*. Ed 36. Milano 1995, s. 825; A. Gentili: *Delle successioni testamentarie*. In:

Na przykład zdolności tej są pozbawieni: notariusz, urzędnik cywilny czy wojskowy, kapitan statku morskiego czy powietrznego, konsul, przed którymi testator sporządził testament, jak również świadkowie obecni przy dokonaniu tejże czynności prawnej¹⁸.

Do rozrządzenia testamentowego pod tytułem szczególnym, w tym zapisu windykacyjnego, mają odpowiednie zastosowanie przepisy o podstawieniu zwykłym i powierniczym, które jest dopuszczalne w prawie włoskim w ograniczonym zakresie. Spadkodawca może ustanowić zapisobiercę windykacyjnego na wypadek, gdyby powołany w pierwszej kolejności zapisobierca nie mógł lub nie chciał przyjąć dokonanego na jego rzecz rozrządzenia *mortis causa* (art. 688 cod.civ. w zw. art. 691 cod.civ.)¹⁹. Zapisobierca podstawiony uzyskuje *ipso iure* prawo objęte zapisem windykacyjnym z chwilą otwarcia spadku, a zatem rozrządzenie to wywiera skutek *ex tunc*²⁰. Znajduje się on w takiej samej sytuacji prawnej, jak zapisobierca windykacyjny powołany w pierwszej kolejności. Jest zobligowany do wykonania obowiązków nałożonych na instytutu, które nie mają charakteru osobistego, o ile testator nie wyrazi odmiennej woli (art. 690 cod.civ.)²¹.

Spadkodawca może ustanowić substytucję z udziałem kilku podmiotów; może powołać kilku substytutów w miejsce jednego zapisobiercy bądź jednego substytutu w miejsce kilku zapisobierców; a ponadto może dokonać rozrządzenia, na mocy którego dojdzie do podstawienia między współzapisobiercami — podmiotami uprawnionymi do zapisu określonej rzeczy lub prawa (art. 689 cod.civ.)²². Na wypadek ustanowienia kilku

Commentario al codice civile. Ed. P. Cendron. Torino 1991, s. 189 i nast.; A. Masi: *Dei legati...*, s. 21.

¹⁸ G. Lomonaco: *Nozioni di diritto...*, s. 407; A. Trabucchi: *Istituzioni di diritto...*, s. 825; A. Gentili: *Delle successioni testamentarie...*, s. 189 i nast.

¹⁹ Art. 688 cod.civ.: „[1] Il testatore può sostituire all'erede istituito altra persona per il caso che il primo non possa o non voglia accettare l'eredità. [2] Se il testatore ha disposto per uno solo di questi casi, si presume che egli si sia voluto riferire anche a quello non espresso, salvo che consti una sua diversa volontà”. Art. 691 cod.civ.: „Le norme stabilite in questa sezione [Della sostituzione ordinaria] si applicano anche ai legati”. Zob. także art. 895 cod.civ. 1865: „Può all'erede istituito od al legatario sostituirsi un'altra persona, nel caso che alcuno di essi non possa o non voglia accettare l'eredità o il legato. Possono sostituirsi più persone da una sola ed una sola a più”.

²⁰ Por. F. Degni: *Lezioni di diritto civile. La successione di causa di morte. La successione testamentaria*. T. 2. Padova 1933, s. 134.

²¹ Art. 690 cod.civ.: „I sostituiti devono adempiere gli obblighi imposti agli istituiti, a meno che una diversa volontà sia stata espressa dal testatore o si tratti di obblighi di carattere personale”. Zob. także art. 897 cod.civ. 1865: „[1] I sostituti devono adempiere i pesi imposti a coloro ai quali sono sostituiti, purché non apparisca la volontà del testatore di limitare quei pesi alla persona de'primi chiamati”.

²² Art. 689 cod.civ.: „[1] Possono sostituirsi più persone a una sola e una sola a più. [2] La sostituzione può anche essere reciproca tra i coeredi istituiti. Se essi sono stati

podstawionych sobie podmiotów uprawnionych z tytułu zapisu windykacyjnego spadkodawca może w testamencie wskazać, w jakich częściach otrzymają oni przysporzenie z tytułu omawianego rozrządzenia testamentowego; a w razie nieokreślenia wysokości udziałów każdy z substytutów otrzyma równy udział. Jeżeli jeden ze współzapisobierców w ramach dokonanego podstawienia wzajemnego (*substitutio reciproca*) nie może lub nie chce przyjąć zapisu, to pozostali zapisobiercy obejmują jego udział z uwzględnieniem zasady proporcjonalności w stosunku do udziałów, które otrzymali w drodze tego rozrządzenia. Jeżeli zaś w ramach dokonanego podstawienia przedmiot zapisu mają objąć pozostali zapisobiercy wraz z inną osobą, to każdy z substytutów otrzyma równy udział (art. 689 cod.civ. w zw. z art. 691 cod.civ.)²³.

Na mocy podstawienia powierniczego powołany zapisobierca ma prawo korzystać z przedmiotu objętego zapisem windykacyjnym przez określony czas, po jego upływie zaś zobowiązany jest wydać rzecz lub prawo objęte tym rozrządzeniem innej osobie wskazanej przez testatora²⁴. Zgodnie z normą zrekonstruowaną na podstawie przepisów art. 692 cod.civ. w zw. z art. 697 cod.civ.²⁵, każdy z rodziców lub innych wstępnych w linii prostej albo małżonek osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie może

istituiti in parti disuguali, la porporzione fra le quote fissate nella prima istituzione si presume ripetuta anche nella sostituzione. Se nella sostituzione insieme con gli istituiti è chiamata un'altra persona, la quota vacante viene divisa in parti uguali tra tutti i sostituiti". Zob. także art. 898 cod.civ. 1865: „[1] Se tra più coeredi o legatari a parti disuguali è ordinata una sostituzione reciproca, la porzione fissata nelle quote della prima disposizione si presume ripetuta anche nella sostituzione. [2] Se poi nella sostituzione insieme coi primi nominati è chiamata un'altra persona, la porzione vacante appartiene in parti eguali a tutti i sostituiti”.

²³ Por. F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 136 i nast.

²⁴ Ibidem, s. 137.

²⁵ Art. 692 cod.civ.: „[1] Ciascuno dei genitori o degli altri ascendenti in linea retta o il coniuge dell'interdetto possono istituire rispettivamente il figlio, il discendente, o il coniuge con l'obbligo di conservare e restituire alla sua morte i beni anche costituenti la legittima, a favore della persona o degli enti che, sotto la vigilanza del tutore, hanno avuto cura dell'interdetto medesimo. [2] La stessa disposizione si applica nel caso del minore di età, se trovasi nelle condizioni di abituale infermità di mente tali da far presumere che nel termine indicato dall'articolo 416 interverrà la pronuncia di interdizione. [3] Nel caso di pluralità di persone o enti di cui al primo comma i beni sono attribuiti proporzionalmente al tempo durante il quale gli stessi hanno avuto cura dell'interdetto. [4] La sostituzione è priva di effetto nel caso in cui l'interdizione sia negata o il relativo procedimento non sia iniziato entro due anni dal raggiungimento della maggiore età del minore abitualmente infermo di mente. E' anche priva di effetto nel caso di revoca dell'interdizione o rispetto alle persone o agli enti che abbiano violato gli obblighi di assistenza. [5] In ogni altro caso la sostituzione è nulla”. Art. 697 cod.civ.: „Le norme stabilite in questa sezione [Della sostituzione fedecommissaria] sono applicabili anche ai legati”.

ustanowić zapis windykacyjny na rzecz dziecka, zstępnego lub małżonka z zastrzeżeniem, że przedmiot tego zapisu ma być przechowywany i pozostawiony po jego śmierci osobie lub instytucjom, które pod nadzorem kuratora będą sprawowały opiekę nad osobą ubezwłasnowolnioną²⁶. Powyższa norma znajdzie także zastosowanie do osoby nieletniej, której stan psychiczny lub umysłowy wykazuje na tyle trwałe zaburzenia, że można przypuszczać, że w terminie określonym w art. 416 cod. civ. (w ostatnim roku przed uzyskaniem pełnoletności)²⁷ będzie wydane orzeczenie o ubezwłasnowolnieniu (art. 692 ust. 2 cod. civ.). W przypadku większej liczby osób lub instytucji sprawujących opiekę przedmiot zapisu dzieli się proporcjonalnie w stosunku do długości czasu, przez jaki sprawowały one opiekę nad osobą ubezwłasnowolnioną (art. 692 ust. 3 cod. civ.). Podstawienie powiernicze nie wywrze skutków prawnych, jeżeli sąd oddali wniosek o ubezwłasnowolnienie lub nie zostanie wszczęte odpowiednie postępowanie w terminie dwóch lat od ukończenia pełnoletności przez nieletniego z zaburzeniami umysłowymi (art. 692 ust. 4 cod. civ.). Będzie ono również nieskuteczne w razie uchylenia orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu, a także względem osób bądź instytucji, które nie dopełniły obowiązków związanych ze sprawowaniem opieki (art. 692 ust. 4 cod. civ.). W każdym innym przypadku podstawienie powiernicze jest nieważne (art. 692 ust. 5 cod. civ.). Uprawniony z tytułu zapisu windykacyjnego może korzystać z rzeczy lub prawa — i w pełni swobodnie nimi zarządzać — które są objęte rozrządzeniem, stanowiącym przedmiot podstawienia powierniczego (art. 693 cod. civ. w zw. z art. 697 cod. civ.)²⁸. Na podstawie substytucji powierniczej przedmiot objęty zapisem przypada zapisobiercy podstawionemu dopiero po śmierci zapisobiercy, który był powołany w pierwszej kolejności (art. 696 ust. 1 cod. civ. w zw. z art. 697 cod. civ.)²⁹. W razie śmierci osoby fizycznej, która sprawowała opiekę nad

²⁶ Por. art. 899 cod. civ. 1865: „[1] Qualunque disposizione colla quale l'erede o il legatario è gravato con qualsivoglia espressione di conservare e restituire ad una terza persona, è sostituzione fidecommissaria. [2] Tale sostituzione è vietata”. Przepis ten stanowi o bezwzględnym zakazie substytucji powierniczej zarówno w odniesieniu do powołania do spadku, jak i ustanowienia zapisu, a zatem wprowadzenie substytucji powierniczej w art. 692 cod. civ. jest nowym rozwiązaniem w prawie włoskim.

²⁷ Art. 416 cod. civ.: „Il minore non emancipato può essere interdetto o inabilitato nell'ultimo anno della sua minore età. L'interdizione o l'inabilitazione ha effetto dal giorno in cui il minore raggiunge l'età maggiore”.

²⁸ Art. 693 cod. civ.: „[1] L'istituto ha il godimento e la libera amministrazione dei beni che formano oggetto della sostituzione, e può stare in giudizio per tutte le azioni relative ai beni medesimi. Egli può altresì compiere tutte le innovazioni dirette ad una migliore utilizzazione dei beni. [2] All'istituto sono comuni, in quanto applicabili, le norme concernenti l'usufruttuario”.

²⁹ Art. 696 cod. civ.: „[1] L'eredità si devolve al sostituto al momento della morte dell'istituto. [2] Se le persone o gli enti che hanno avuto cura dell'incapace muiono o si

osobą ubezwłasnowolnioną, lub w razie utraty bytu prawnego przez instytucję, która taką samą funkcję wykonywała, przedmiot zapisu lub jego część przechodzi na ustawowych spadkobierców ubezwłasnowolnionego (art. 696 ust. 2 cod.civ. w zw. z art. 697 cod.civ.). Ponadto, spadkodawca może obciążyć zapisem zwykłym osobę, na rzecz której został uczyniony zapis windykacyjny, bądź też może nałożyć na nią obowiązek spełnienia określonego świadczenia (polecenie)³⁰.

3. Nabycie i odrzucenie zapisu windykacyjnego

Zgodnie z art. 649 ust. 2 cod.civ., „Jeżeli przedmiotem zapisu jest własność oznaczonej rzeczy lub inne prawo należące do testatora, to własność lub prawo to przechodzą z testatora na zapisobiercę w chwili jego śmierci”³¹. Istotą zapisu windykacyjnego jest automatyczne przejście prawa własności lub innego prawa majątkowego przysługującego spadkodawcy na zapisobiercę z chwilą śmierci spadkodawcy³². Zapisobierca nabywa prawo będące przedmiotem zapisu *ipso iure* z chwilą otwarcia spadku³³. Nabycie zapisu

estinguono prima della morte di lui, i beni o la porzione dei beni che spetterebbe loro è devoluta ai successori legittimi dell'incapace”.

³⁰ Art. 662 cod.civ.: „Il testatore può porre la prestazione del legato a carico degli eredi ovvero a carico di uno o più legatari. Quando il testatore non ha disposto, alla prestazione sono tenuti gli eredi. Su ciascuno dei diversi onerati il legato grava in proporzione della rispettiva quota ereditaria o del legato, se il testatore non ha diversamente disposto”. Art. 689 cod.civ.: „Tanto all'istituzione di erede quanto al legato può essere apposto un onere”.

³¹ Art. 649 ust. 2 cod.civ.: „Quando oggetto del legato è la proprietà di una cosa determinata o altro diritto appartenente al testatore, la proprietà o il diritto si trasmette dal testatore al legatario al momento della morte del testatore”. Zob. także art. 862 cod.civ. 1865: „Qualunque legato puro e semplice attribuisce dal giorno della morte del testatore il diritto al legatario, trasmissibile ai suoi eredi, di conseguire la cosa legata”.

³² F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 57; C. Gangi: *La successione testamentaria secondo...*, s. 202 i nast.; A. Masi: *Dei legati...*, s. 1; E. Napoli, in: *Le successioni testamentarie...*, s. 189; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 170 i nast.; Idem: *Autonomia testamentaria...*, s. 192; G. Criscuoli: *Testamento*. In: *Enciclopedia giuridica*. 31. Roma 1994, s. 3; E. Napoli, in: *Le successioni testamentarie...*, s. 246 i nast.; G.F. Basini, in: *I legati...*, s. 108 i nast.

³³ Przyjęcie zapisu to czynność prawna jednostronna, nieodwołalna, w której zapisobierca składa oświadczenia woli o przyjęciu zapisu. Należy je interpretować w ten sposób, że zapisobierca definitywnie potwierdza nabycie zapisu *ex lege* lub wyklucza wolę zrzeczenia się zapisu. Niedopuszczalne jest złożenie oświadczenia woli o przyjęciu tylko części zapisu, gdyż przyjęcie powinno dotyczyć całego zapisu, a nie poszczególnych dóbr wchodzących w jego skład. W sytuacji pozostawienia kilku zapisów, których przedmioty

z mocy prawa nie oznacza, że zapisobierca musi przyjąć przysporzenie (nawet wbrew woli), albowiem może on złożyć oświadczenie woli o odrzuceniu zapisu (art. 649 ust. 1 cod.civ.³⁴)³⁵. Konstrukcja ta została utworzona na wzór rozwiązania zezwalającego na odrzucenie spadku³⁶. Z uwagi na kontrowersje powstałe co do tej kwestii w okresie obowiązywania *Codice civile del Regno D'Italia* włoski ustawodawca w nowym *codice civile* z 1942 r. przesądził *expressis verbis* kwestię dopuszczalności złożenia oświadczenia woli w przedmiocie przyjęcia lub odrzucenia zapisu. Złożenie oświadczenia woli zarówno o przyjęciu zapisu, jak i o jego odrzuceniu może być dokonane w dowolnej formie, także w sposób dorozumiany (w tym milcząco); wywołuje ono skutek *ex tunc* — z chwilą śmierci testatora³⁷. Należy jednak wskazać, że odrzucenie zapisu, którego przedmiotem jest nieruchomości, wymaga formy pisemnej pod rygorem nieważności (art. 1350 pkt. 1 i 5 cod.civ.³⁸)³⁹. Jeśli przedmiotem zapisu windykacyjnego jest nieruchomości lub ruchomość wpisana do odpowiedniego rejestru, to nabycie prawa w dro-

są różne, zapisobierca może przyjąć niektóre z nich, pozostałe zaś odrzucić (F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 58; E. Napoli, in: *Le successioni testamentarie...*, s. 189; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 174).

³⁴ Art. 649 ust. 1 cod.civ.: „Il legato si acquista senza bisogno di accettazione, salva la facoltà di rinunziare”.

³⁵ C. Gangi: *La successione testamentaria secondo...*, s. 207; A. Masi: *Dei legati...*, s. 10 i nast.; F. Azzariti, G. Azzariti, G. Martinez: *Successioni per causa di morte e donazioni*. Padova 1969, s. 473 i nast.; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 203 i nast.

³⁶ Różnicę pomiędzy nabyciem spadku i koniecznością złożenia oświadczenia woli o przyjęciu (art. 459 cod.civ.) a nabyciem zapisu bez konieczności złożenia oświadczenia woli o jego przyjęciu (art. 649 cod.civ.) należy uzasadnić tym, że zapis powoduje wzrost aktywów lub spadek pasywów zapisobiercy z uwagi na brak (co do zasady) jego odpowiedzialności za długi spadkowe (art. 756 cod.civ.), a ponadto ograniczenie jej do wartości prawa będącego przedmiotem zapisu (art. 671 cod.civ.). Zatem automatyczne nabycie prawa stanowiącego przedmiot zapisu nie może wyrządzić szkody zapisobiercy lub jego wierzycielom. Wydaje się, że z wyjątkiem motywów moralno-rodzinnych nie ma żadnych racjonalnych przesłanek przemawiających za tym, aby zapisobierca odrzucał nabyte prawo na podstawie zapisu windykacyjnego.

³⁷ C. Gangi: *La successione testamentaria secondo...*, s. 205 i nast.; F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 58 i nast.; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 177.

³⁸ Art. 1350 cod.civ.: „Devono farsi per atto pubblico o per scrittura privata, sotto pena di nullità: 1) i contratti che trasferiscono la proprietà di beni immobili; 2) i contratti che costituiscono, modificano o trasferiscono il diritto di usufrutto su beni immobili, il diritto di superficie, il diritto del concedente e dell'enfiteuta; 3) i contratti che costituiscono la comunione di diritti indicati dai numeri precedenti; 4) i contratti che costituiscono o modificano le servitù prediali, il diritto di uso su beni immobili e il diritto di abitazione; 5) gli atti di rinunzia ai diritti indicati dai numeri precedenti [...]”.

³⁹ A. Masi: *Dei legati...*, s. 22 i nast.; E. Napoli, in: *Le successioni testamentarie...*, s. 197 i nast.; G. Bonilini, in: *I legati...*, s. 234 i nast.; zob. także Cass. Civ., SS.UU, 29 marzo 2011, n. 7098. <http://www.altalex.com/index.php?idnot=52458>; Cass. Civ., sez. III, 22 giugno 2009, n. 14545. Altalex Massimario.

dze tego rozrządzenia wymaga ujawnienia w rejestrze; niedopełnienie tego obowiązku powoduje, że nieskuteczne jest rozrządzenie na rzecz zapisobiercy (art. 2648 ust. 1 cod.civ.⁴⁰ i art. 2685 cod.civ.⁴¹). Jednakże zapisobierca będący w dobrej wierze, który ujawnił rozrządzenie dokonane na jego rzecz w odpowiednim rejestrze, nabywa własność zapisanej rzeczy, która nie przysługiwała spadkodawcy, w drodze zasiedzenia po upływie 10 lat od wpisu w rejestrze (art. 1159 cod.civ.⁴²)⁴³. Wydaje się, że w takim stanie faktycznym zapis nie wywoła ani skutków rzeczowych, ani skutków obli-gacyjnych, zgodnie bowiem z art. 651 ust. 1 cod.civ., jest on nieważny.

W świetle art. 1350 pkt. 2, 4 i 5 cod.civ. należy uznać, że formy pisemnej pod rygorem nieważności wymaga również odrzucenie zapisu windykacyjnego, którego przedmiotem jest: ustanowienie prawa użytkowania na nieruchomości, ustanowienie lub przeniesienie prawa powierzchni, ustanowienie lub przeniesienie użytkowania wieczystego, ustanowienie służebności gruntowej lub prawa do korzystania i zamieszkania⁴⁴. Podobnie jak nabycie prawa własności, nabycie tychże praw rzeczowych w drodze rozrządzenia testamentowego wymaga ujawnienia w rejestrze (art. 2648 ust. 1 cod.civ. i art. 2685 cod.civ.). Analogicznie, w sytuacji, w której zapisobierca w rejestrze ujawnił inne prawa rzeczowe na nieruchomości, która nie przysługiwała testatorowi, odpowiednie zastosowanie znajdzie art. 1159 cod.civ.

⁴⁰ Art. 2648 cod.civ.: „[1] Si devono trascrivere l'accettazione dell'eredità che importi acquisto dei diritti enunciati nei numeri 1, 2 e 4 dell'articolo 2643 o liberazione dai medesimi e l'acquisto del legato che abbia lo stesso oggetto. [...] [4] La trascrizione dell'acquisto del legato si opera sulla base di un estratto autentico del testamento”. Art. 2643 cod.civ.: „Si devono rendere pubblici col mezzo della trascrizione: 1) i contratti che trasferiscono la proprietà di beni immobili; 2) i contratti che costituiscono, trasferiscono o modificano il diritto di usufrutto su beni immobili, il diritto di superficie i diritti del concedente e dell'enfiteuta; [...] 4) i contratti che costituiscono o modificano servitù prediali, il diritto di uso sopra beni immobili, il diritto di abitazione”.

⁴¹ Art. 2685 cod.civ.: „[1] Si devono trascrivere [...] l'accettazione dell'eredità e l'acquisto del legato che importano acquisto dei diritti indicati dai numeri 1 e 2 dell'articolo 2684 o liberazione dai medesimi. [2] La trascrizione ha gli effetti stabiliti per i beni immobili”. Art. 2684 cod.civ.: „Sono soggetti alla trascrizione per gli effetti stabiliti dall'articolo 2644: 1) i contratti che trasferiscono la proprietà o costituiscono la comunione; 2) i contratti che costituiscono o modificano diritti di usufrutto o di uso o che trasferiscono il diritto di usufrutto”.

⁴² Art. 1159 cod.civ.: „Colui che acquista in buona fede da chi non è proprietario un immobile, in forza di un titolo che sia idoneo a trasferire la proprietà e che sia stato debitamente trascritto, ne compie l'usucapione in suo favore col decorso di dieci anni dalla data della trascrizione. La stessa disposizione si applica nel caso di acquisto degli altri diritti reali di godimento sopra un immobile”.

⁴³ A. Palazzo: *Le successioni*. In: *Trattato di diritto privato*. Eds. G. Iudica, P. Zatti. 2000, s. 642 i nast.; A. Masi: *Dei legati...*, s. 123.

⁴⁴ A. Masi: *Dei legati...*, s. 123.

Na podstawie zapisu windykacyjnego zapisobierca z chwilą otwarcia spadku *ipso iure* nabywa prawo własności lub inne prawo majątkowe, jednakże wejście w posiadanie przedmiotu rozrządzenia wymaga zwrócenia się do osób, które są w jego posiadaniu, z żądaniem o jego wydanie — wejście w posiadanie wymaga współdziałania zapisobiercy z innymi osobami, którymi zazwyczaj będą spadkobiercy (art. 649 ust. 3 cod.civ.⁴⁵)⁴⁶. Zapisobierca jest zwolniony z obowiązku, o którym mowa w art. 649 ust. 3 cod.civ., jeśli władą przedmiotem objętym omawianym rozrządzeniem na podstawie innego tytułu prawnego (np.: umowy depozytu, najmu, dzierżawy)⁴⁷.

Zgodnie z art. 669 ust. 1 cod.civ., „jeżeli przedmiotem zapisu jest rzecz przynosząca pożytki, która przysługuje testatorowi w chwili jego śmierci, to pożytki [...] przysługują zapisobiercy od tego momentu [chwili śmierci]”⁴⁸. A zatem rzecz będąca przedmiotem zapisu windykacyjnego powinna być wydana zapisobiercy w takim stanie, w jakim znajdowała się w chwili śmierci testatora, wraz z pożytkami przysługującymi od dnia otwarcia spadku do dnia jej wydania, chyba że testator wyraził odmienną wolę⁴⁹.

Nabyte przez zapisobiercę prawo może być przedmiotem dalszego obrotu prawnego, zarówno na podstawie czynności prawnych *inter vivos*, jak i *mortis causa*; zapisobierca może dokonywać czynności prawnych także wówczas, gdy nie objął w posiadanie przedmiotu zapisu⁵⁰. Z uwagi na automatyzm nabycia przez zapisobiercę prawa własności rzeczy będą-

⁴⁵ Art. 649 ust. 3 cod.civ.: „Il legatario però deve domandare all'onerato il possesso della cosa legata, anche quando ne è stato espressamente dispensato dal testatore”. Zob. także art. 863 cod.civ. 1865: „Il legatario deve domandare all'erede il possesso della cosa legata”.

⁴⁶ Zob. art. 863 cod.civ. 1865; F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 58 i 61; C. Gangi: *La successione testamentaria secondo...*, s. 203; A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 748; A. Masi: *Dei legati...*, s. 22 i 201; G. Bonilini, in: *I legati...*, s. 220 i nast.; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 189 i nast.

⁴⁷ G. Bonilini, in: *I legati...*, s. 224 i nast.

⁴⁸ Art. 669 ust. 1 cod.civ.: „Se oggetto del legato è una cosa fruttifera, appartenente al testatore al momento della sua morte, i frutti o gli interessi sono dovuti al legatario da questo momento”. Por. art. 864 cod.civ. 1865: „Il legatario non può pretendere i frutti o gli interessi, che dal giorno della domanda giudiziale o dal giorno in cui la prestazione del legato fosse stata promessa”, i art. 865 cod.civ. 1865: „Gli interessi od i frutti della cosa legata decorrono a vantaggio del legatario dal giorno della morte del testatore, 1° Quando il testatore lo abbia espressamente ordinato; 2° Quando il legato sia di fondo o di un capitale o d'altra cosa fruttifera”.

⁴⁹ F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 67; C. Gangi: *La successione testamentaria secondo...*, s. 223; G. Criscuoli: *Testamento...*, s. 25.

⁵⁰ F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 61; A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 749; A. Masi: *Dei legati...*, s. 25; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 192.

cej przedmiotem zapisu obciążony nie jest uprawniony do dysponowania tą rzeczą, nie może przenieść jej własności ani dokonać jej obciążenia — nawet zanim zapisobierca wystąpi z roszczeniem o przeniesienie posiadania⁵¹. Należy zauważyć, że wierzyciele zapisobiercy mają prawo podejmować wszelkie działania zmierzające do zaspokojenia się w stosunku do rzeczy będącej przedmiotem zapisu, tak jak względem pozostałych składników majątku zapisobiercy (m.in. mogą zająć rzecz lub prowadzić egzekucję przymusową z tej rzeczy aż do pełnego zaspokojenia)⁵².

W myśl art. 673 cod.civ., „zapis nie wywoła skutków prawnych, jeśli rzecz zapisana zaginęła (lub uległa zniszczeniu) podczas życia testatora”⁵³.

4. Przedmiot zapisu windykacyjnego

Zgodnie z art. 649 ust. 2 cod.civ., przedmiotem zapisu windykacyjnego może być własność rzeczy oznaczonej co do tożsamości lub inne prawo przysługujące testatorowi (*la proprietà di una cosa determinata o altro diritto appartenente al testatore*). W literaturze wskazuje się, że użyte w tym przepisie wyrażenie *la proprietà di una cosa determinata o altro diritto appartenente al testatore* odnosi się do chwili śmierci, a zatem przedmiot omawianego rozrządzenia może być własność rzeczy oznaczonej co do tożsamości lub inne prawo, które przynależy do majątku spadkodawcy w chwili otwarcia spadku (art. 649 ust. 2 cod.civ.)⁵⁴. Nie ma więc znaczenia, czy w dacie sporządzania aktu ostatniej woli przez testatora przedmiot zapisu znajduje się w jego majątku, albowiem spadkodawca ma prawo dowolnie rozrządzać majątkiem na wypadek śmierci, także w zakresie dóbr, które ma zamiar w przyszłości nabyć⁵⁵.

⁵¹ A. Masi: *Dei legati...*, s. 25; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 193.

⁵² G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 193.

⁵³ Art. 673 cod.civ.: „Il legato non ha effetto se la cosa legata è interamente perita durante la vita del testatore”. Zob. art. 893 cod.civ. 1865: „Il legato non ha effetto, se la cosa legata è interamente perita durante la vita del testatore: come neppure, se è perita dopo la morte di lui senza fatto o colpa dell’erede, benchè questi sia stato costituito in mora a consegnarla, allorchando sarebbe egualmente perita presso il legatario”.

⁵⁴ A. Masi: *Dei legati...*, s. 21; A. Trabucchi: *Istituzioni di diritto civile...*, s. 839; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 189; G. Criscuoli: *Testamento...*, s. 25.

⁵⁵ F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 29; C. Gangi: *La successione testamentaria secondo...*, s. 192; G. Lomonaco: *Nozioni di diritto...*, s. 446; L. Bigliazzi Geri, F.D. Busnelli, U. Breccia, U. Natoli: *Diritto civile...*, s. 122; A. Masi: *Dei legati...*, s. 202; G.F. Basini, in: *I legati...*, s. 109; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 121.

W doktrynie włoskiej wskazuje się, że zapis rzeczy oznaczonej co do tożsamości, którą spadkodawca nabył na podstawie umowy sprzedaży z zastrzeżeniem prawa własności, nie wywoła skutków prawnorzeczowych, gdyż zgodnie z art. 1523 cod.civ. własność takiej rzeczy przejdzie na kupującego dopiero z chwilą zapłaty ostatniej raty⁵⁶. Zatem czy (i ewentualnie jakie) skutki prawne wywoła rozrządzenie testamentowe obejmujące rzecz nabytą na podstawie umowy sprzedaży z zastrzeżeniem prawa własności? W celu udzielenia odpowiedzi na postawione pytanie należy odwołać się do art. 651 cod.civ.⁵⁷, który stanowi: „Zapis rzeczy obciążonego lub osoby trzeciej jest nieważny, z wyjątkiem [sytuacji], gdy z testamentu lub innego oświadczenia pisemnego testatora wynika, że wiedział on, że rzecz objęta zapisem należy do obciążonego lub osoby trzeciej. W tym ostatnim przypadku obciążony jest zobowiązany nabyć własność rzeczy osoby trzeciej i przenieść ją na zapisobiercę. Jeśli jednak rzecz objęta zapisem należała do innych w czasie sporządzania testamentu, ale znajduje się w majątku testatora w chwili jego śmierci, to zapis jest ważny”.

Powracając do postawionego pytania dotyczącego rozrządzenia w drodze zapisu windykacyjnego rzeczą, którą spadkodawca nabył na podstawie umowy sprzedaży z zastrzeżeniem prawa własności, trzeba rozważyć trzy różne sytuacje. Po pierwsze, rzecz objętą zapisem należy traktować jako rzecz należącą do osoby trzeciej, o ile w chwili śmierci spadkodawcy nie zostały spłacone wszystkie raty wynikające z umowy sprzedaży z zastrzeżeniem prawa własności — wówczas, w świetle art. 651 ust. 1 cod. civ., zapis jest nieważny. Po drugie, jeżeli spadkodawca rozrządził w drodze zapisu taką rzeczą, a z treści testamentu lub innego dokumentu na piśmie wynika, że miał on świadomość co do stanu prawnego tej rzeczy, to należy uznać, że zapis wywoła skutki obligacyjne, a spadkobierca jest zobowiązany spłacić pozostałe raty z tytułu zawartej umowy sprzeda-

⁵⁶ A. Masi: *Dei legati...*, s. 24; A. Palazzo: *Le successioni...*, s. 643; G. Bonilini, in: *I legati...*, s. 218; Idem: *Dei legati...*, s. 191.

⁵⁷ Art. 651 cod.civ.: „[1] Il legato di cosa dell'onerato o di un terzo è nullo, salvo che dal testamento o da altra dichiarazione scritta dal testatore risulti che questi sapeva che la cosa legata apparteneva all'onerato o al terzo. In questo ultimo caso l'onerato è obbligato ad acquistare la proprietà della cosa dal terzo e a trasferirla al legatario, ma è in sua facoltà di pagarne al legatario il giusto prezzo. [2] Se però la cosa legata, pur appartenendo ad altri al tempo del testamento, si trova in proprietà del testatore al momento della sua morte, il legato è valido”. Zob. także art. 837 cod.civ. 1865: „[1] Il legato di cosa altrui è nullo, salvo che sia espresso nel testamento, che il testatore sapera essere cosa altrui: nel qual caso è in facoltà dell'erede o di acquistare la cosa legata per rimetterla al legatario o di pagarne a questo il giusto prezzo. [2] Se però la cosa legata, quantunque d' altri al tempo del testamento, si trova in proprietà del testatore al momento della sua morte, è valido il legato della medesima”.

ży z zastrzeżeniem prawa własności i przenieść tę rzecz na zapisobiercę (art. 651 ust. 2 cod.civ.). Po trzecie, jeśli w dacie sporządzania testamentu rzecz będąca przedmiotem zapisu należała do osoby trzeciej, jednakże w chwili śmierci spadkodawcy wszystkie raty z tytułu zawartej umowy sprzedaży zostały spłacone, to należy uznać, że zapis jest ważny i wywołuje skutki rzeczowe (art. 651 ust. 3 cod.civ.).

We włoskim porządku prawnym przedmiotem zapisu windykacyjnego może być udział we współwłasności bądź innym prawie; wówczas zapis wywiera skutki w zakresie przysługującego testatorowi udziału w określonym prawie, chyba że testator wyrazi odmienną wolę⁵⁸ — wtedy rozrządzenie wywiera skutki prawne co do całej rzeczy (art. 652 cod.civ.⁵⁹ w zw. z art. 651 cod.civ.)⁶⁰. W takim stanie faktycznym, po pierwsze, zapis wywołuje skutki prawnorzeczowe w takim zakresie, w jakim przysługuje testatorowi udział we współwłasności w dacie otwarcia spadku, a po drugie, wywołuje skutki obligacyjne w odniesieniu do udziału [we współwłasności] przysługującego osobie trzeciej⁶¹. Zapisobierca w przedmiocie tego udziału nabywa roszczenie w stosunku do obciążonego zapisem o nabycie udziału we współwłasności i przeniesienie go na swoją rzecz. Jednakże obciążony — na podstawie art. 651 cod.civ. w zw. z art. 652 cod.civ. — może zwolnić się z tego obowiązku przez spełnienie świadczenia pieniężnego⁶². Natomiast w sytuacji, w której spadkodawca objął za-

⁵⁸ W celu ustalenia woli testatora przede wszystkim należy zbadać, czy jego zamiarem było dokonanie zapisu dotyczącego całości rzeczy, w szczególności czy był on świadomy, że przysługuje mu jedynie udział we współwłasności, a nie prawo własności określonej rzeczy. Warto podkreślić, że podstawą badania woli testatora jest testament lub inny dokument pisemny, niezależnie czy został sporządzony przed, czy po napisaniu testamentu (zob. A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 758 nast.).

⁵⁹ Art. 652 cod.civ.: „Se al testatore appartiene una parte della cosa legata o un diritto sulla medesima, il legato è valido solo relativamente a questa parte o a questo diritto, salvo che risulti la volontà del testatore di legare la cosa per intero, in conformità dell'articolo precedente”. Zob. także art. 839 cod.civ. 1865: „Se al testatore, all'erede, od al legatario appartiene una parte della cosa legata od un diritto sulla medesima, il legato è valido solo relativamente a questa parte od a questo diritto, salvo che risulti la volontà del testatore di legare la cosa per intero, in conformità dell'art. 837”.

⁶⁰ F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 40; C. Gangi: *La successione testamentaria secondo...*, s. 223; G. Lomonaco: *Nozioni di diritto...*, s. 445; A. Masi: *Dei legati...*, s. 55; A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 759.

⁶¹ A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 759; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 189; E. Napoli, in: *Le successioni testamentarie...*, s. 250 i nast.; por. G.F. Basini, in: *I legati...*, s. 162 i nast.

⁶² Rozwiązanie to nie stanowi *novum* w prawie włoskim, zostało bowiem przejęte z art. 839 cod.civ. 1865. Zgodnie z art. 839 cod.civ. 1865, zapis był ważny, jeżeli jego przedmiotem była rzecz, w stosunku do której udział we współwłasności przysługiwał testatorowi, spadkobiercy lub zapisobiercy (obecnie obowiązujący kodeks włoski z 1942 r. nie czyni rozróżnienia dotyczącego osoby, której ma przysługiwać udział we współwła-

pisem windykacyjnym całą rzecz lub inne prawo, mimo że przysługiwało mu prawo do udziału, a w okresie późniejszym nabył pozostały udział w rzeczy lub prawie, należy uznać, że zapis ten jest ważny i wywoła skutki rzeczowe w odniesieniu do całego przedmiotu zapisu.

Przedmiotem zapisu windykacyjnego może być jedno lub więcej praw, które przysługują testatorowi⁶³. W związku z tym powstaje pytanie, czy spadkodawca może objąć tym rozrządzeniem: po pierwsze — spadek, po drugie — przedsiębiorstwo, a po trzecie — zbiór rzeczy (np. bibliotekę, zbiór znaczków kolekcjonerskich). Poszukując odpowiedzi na wymienione pytania, należy wskazać, że spadek może być przedmiotem zapisu w ramach *legato di cosa indeterminata*, co oznacza, że rozrządzenie to wywoła jedynie skutki obligacyjne⁶⁴. Z kolei rozrządzenie testamentowe pod tytułem szczególnym obejmujące przedsiębiorstwo wywoła w sferze majątkowej zapisobiercy skutki prawnorzeczowe. Odnosnie zaś do trzeciego pytania należy wskazać, że niewątpliwie przedmiotem zapisu może być zbiór rzeczy (*università di cose*), jednakże w literaturze nie określa się, jakie skutki prawne wywołuje taki zapis. Wydaje się jednak, że takie rozrządzenie testamentowe wywoła skutki rzeczowe⁶⁵.

Przedmiotem zapisu windykacyjnego może być prawo własności (*diritto di proprietà*) lub „goła własność” (*nuda proprietà*), czyli prawo własności bez możliwości używania rzeczy i pobierania pożytków⁶⁶.

Przedmiotem tego rozrządzenia testamentowego mogą być także inne prawa rzeczowe, w szczególności: ustanowienie lub przeniesienie prawa powierzchni (*diritto di superficie*), czyli prawa do zabudowy na nieruchomości (bądź pod jej powierzchnią), stanowiącej własność innej osoby⁶⁷; ustanowienie lub przeniesienie prawa dzierżawy wieczystej (*enfiteusi*) oraz ustanowienie prawa użytkowania (*diritto di usufrutto*) i prawa do korzystania i zamieszkania (*diritto di uso e abitazione*) bądź służebności (*servitù*)⁶⁸. Jeśli przedmiotem zapisu jest prawo użytkowania, prawo do korzystania i zamieszkania bądź służebność, które są prawami nieprze-

sności rzeczy będącej przedmiotem zapisu). Na podstawie art. 837 cod.civ. 1865 w zw. z art. 839 cod.civ. 1865 obciążony zobowiązany był nabyć pozostały udział we współwłasności rzeczy zapisanej oraz przenieść go na rzecz zapisobiercy. Obciążony zapisem mógł zwolnić się z powyższego obowiązku przez zapłatę stosownej kwoty pieniężnej.

⁶³ G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 120.

⁶⁴ Ibidem, s. 162 i nast.

⁶⁵ Zob. ibidem, 125 i nast.

⁶⁶ G.F. Basini, in: *I legati...*, s. 119; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 122 i nast.; A. Palazzo: *Le successioni...*, s. 642 i nast.

⁶⁷ Prawo powierzchni, które w prawie włoskim jest ograniczonym prawem rzeczowym, zostało unormowane w art. 952—956 cod.civ.

⁶⁸ G.F. Basini, in: *I legati...*, s. 121 i nast.; por. G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 189; A. Palazzo: *Le successioni...*, s. 643.

naszalnymi, to zapisobierca z chwilą śmierci spadkodawcy *ex lege* nabywa prawo, które wcześniej nie istniało (ustanowienie prawa w testamencie ma charakter konstytutywny)⁶⁹.

Przedmiotem zapisu windykacyjnego może być także wierzytelność⁷⁰. Spadkodawca może rozrządzić tylko taką wierzytelnością, która nie ma charakteru ściśle osobistego, a ponadto przepisy prawa nie wyłączają możliwości jej przenoszenia w drodze czynności prawnych (art. 1260 cod. civ.). Może on rozrządzić zarówno wierzytelnością istniejącą w dacie testowania, jak i wierzytelnością przyszlą, czyli taką, która ma dopiero powstać (istotne jest, aby wierzytelność istniała w chwili otwarcia spadku) — w obydwu przypadkach spadkodawca powinien dokładnie i jednoznacznie określić wierzytelność⁷¹.

Na podstawie tego zapisu (*legatum nominis*) powstaje zobowiązanie w drodze czynności *mortis causa*, na mocy którego prawo podmiotowe w postaci wierzytelności uzyskuje podmiot trzeci — zapisobierca. Zapis ten wywiera skutki prawne w takim zakresie, w jakim stanowiąca jego przedmiot wierzytelność przysługuje spadkodawcy w chwili otwarcia spadku (art. 658 ust. 1 cod. civ.)⁷², w szczególności zapisobierca nabywa wierzytelność wraz z przysługującymi odsetkami, zabezpieczeniami rzeczowymi czy osobistymi⁷³. Zapis, którego przedmiotem jest wierzytelność, wywołuje skutki rzeczowe z chwilą śmierci testatora, a jedynym obowiązkiem spadkodawcy jest wydanie zapisobiercy dokumentów związanych z wierzytelnością (art. 658 ust. 2 cod. civ.)⁷⁴. Obowiązująca w tej materii regulacja, zamieszczona w art. 658 cod. civ., została przejęta z poprzedniej regulacji — *Codice civile del Regno D'Italia* (art. 844).

⁶⁹ A. Masi: *Dei legati...*, s. 23 i nast.; G.F. Basini, in: *I legati...*, s. 121 i nast.

⁷⁰ A. Masi: *Dei legati...*, s. 201; G. Criscuoli: *Testamento...*, s. 25; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 189.

⁷¹ G.F. Basini, in: *I legati...*, s. 128 i nast.

⁷² Art. 658 cod. civ.: „[1] Il legato di un credito o di liberazione da un debito ha effetto per la sola parte del credito o del debito che sussiste al tempo della morte del testatore. [2] L'erede è soltanto tenuto a consegnare al legatario i titoli del credito legato che si trovavano presso il testatore”. Zob. także art. 844 cod. civ. 1865: „[1] Il legato di un credito o di liberazione di un debito ha effetto per la sola parte che sussiste al tempo della morte del testatore. [2] L'erede è soltanto tenuto a rimettere al legatario i titoli del credito legato che si trovavano presso il testatore”.

⁷³ G. Lomonaco: *Nozioni di diritto...*, s. 447; F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 51; C. Gangi: *La successione testamentaria secondo...*, s. 192; A. Masi: *Dei legati...*, s. 79 i 81; A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 764; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 136; E. Napoli, in: *Le successioni testamentarie...*, s. 253.

⁷⁴ A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 764; A. Masi: *Dei legati...*, s. 80; E. Napoli, in: *Le successioni testamentarie...*, s. 253; G.F. Basini, in: *I legati...*, s. 130.

Przedmiotem zapisu windykacyjnego może być również zwolnienie z długu zapisobiercy (*legatum liberationis*)⁷⁵. Na podstawie tego rozrządzenia *mortis causa* spadkodawca zrzeka się wierzytelności, która mu przysługuje wobec zapisobiercy⁷⁶. Należy wskazać, że zapis wywoła zamierzony skutek prawny wyłącznie wtedy, gdy dług zapisobiercy będzie istniał w dacie śmierci testatora (art. 658 ust. 1 cod.civ.)⁷⁷. Zakres zwolnienia z długu może być różnorodny, m.in. spadkodawca może zwolnić z całego długu bądź tylko z części długu: z odsetek, obowiązku zapłacenia kary umownej czy solidarności dłużników. W sytuacji wielości długów zapisobiercy względem spadkodawcy, w przypadku braku oznaczenia długu, uważa się, że zwolnienie odnosi się do wszystkich długów istniejących w chwili sporządzania testamentu i otwarcia spadku⁷⁸. Omawiany zapis wywoła również skutki bezpośrednie w chwili otwarcia spadku, bez podejmowania jakichkolwiek czynności. W świetle art. 658 ust. 2 cod.civ., w takim stanie faktycznym jedynym obowiązkiem spadkobiercy jest wydanie dokumentu potwierdzającego wygaśnięcie zobowiązania⁷⁹. Takie rozwiązanie przewidziane było również w poprzednio obowiązującym kodeksie cywilnym z 1865 r. w art. 844.

5. Odpowiedzialność zapisobiercy za długi spadkowe

W prawie włoskim zapisobierca co do zasady nie ponosi odpowiedzialności za długi spadkowe. Zgodnie z art. 756 cod.civ., „zapisobierca nie jest zobowiązany do spłaty długów spadkowych, z wyjątkiem sytuacji, w której wierzyciele wystąpią z roszczeniem (powództwem) związanym z ustanowieniem hipoteki na nieruchomości objętej zapisem (*l'azione ipotecaria*) i żądaniem oddzielenia od majątku zapisobiercy przedmiotu zapisu (*l'esercizio del diritto di separazione*)”⁸⁰. Zapisobierca, który spłacił długi spad-

⁷⁵ A. Masi: *Dei legati...*, s. 201; G. Criscuoli: *Testamento...*, s. 25.

⁷⁶ A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 764; A. Masi: *Dei legati...*, s. 79. Testator na podstawie *legatum liberationis* może zwolnić zapisobiercę z długu, który powinien spłacić on obciążonemu bądź osobie trzeciej, jednak wówczas zapis wywołuje wyłącznie skutki obligacyjne (zob.: F. Degni: *Lezioni di diritto civile...*, s. 51; A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 764; A. Masi: *Dei legati...*, s. 79 i 83).

⁷⁷ G. Lomonaco: *Nozioni di diritto...*, s. 447; A. Masi: *Dei legati...*, s. 82.

⁷⁸ A. Masi: *Dei legati...*, s. 81.

⁷⁹ A. Giordano-Mondello: *Legato...*, s. 764; A. Masi: *Dei legati...*, s. 82.

⁸⁰ Art. 756 cod.civ.: „Il legatario non è tenuto a pagare i debiti ereditari, salvo ai creditori l'azione ipotecaria sul fondo legato e l'esercizio del diritto di separazione; ma il

kowe zabezpieczone hipoteką na nieruchomości będącej przedmiotem rozrządzenia testamentowego, wstępuje w miejsce wierzycieli spadkowych i może żądać zaspokojenia swoich roszczeń od spadkobierców. Powyższa reguła znajdzie zastosowanie także wówczas, gdy uprawniony z tytułu zapisu windykacyjnego spłaci długi spadkowe zabezpieczone zastawem na rzeczy objętem rozrządzeniem testamentowym. Odnośnie zaś do *l'esercizio del diritto di separazione* należy wskazać, że zgodnie z art. 513 cod.civ. w zw. z art. 516 cod.civ., w terminie trzech miesięcy od otwarcia spadku „wierzyciele spadkowi mogą wystąpić z żądaniem oddzielenia określonej rzeczy lub prawa, będących przedmiotem zapisu, od majątku zapisobiercy” w celu zaspokojenia swoich roszczeń⁸¹. Warto wskazać, że większość przedstawicieli nauki, odwołując się do art. 499 ust. 3 cod.civ.⁸², opowiada się za przyjęciem stanowiska, zgodnie z którym wystąpienie z roszczeniem oddzielenia przedmiotu zapisu od majątku zapisobiercy jest możliwe dopiero wówczas, gdy zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że majątek spadkowy jest niewystarczający dla zaspokojenia interesów wierzycieli spadkowych. Zatem dopóki nie zostaną oddzielone inne dobra spadkowe, dopóty zapisobierca ma prawo sprzeciwić się *l'esercizio del diritto di separazione*⁸³. Ponadto należy wskazać, że w sytuacji, w której spadkobiercy przyjęli spadek z dobrodziejstwem inwentarza i wartość jego była niewystarczająca, aby zaspokoić roszczenia wierzycieli spadkowych, wierzyciele ci (w terminie 3 lat od ostatniej płatności) mogą zwrócić się do zapisobiercy, który otrzymał zapis obejmujący określoną rzecz lub prawo, o zaspokojenie swoich roszczeń (art. 495 ust. 2 i 3 cod.civ.)⁸⁴.

legatario che ha estinto il debito di cui era gravato il fondo legato subentra nelle ragioni del creditore contro gli eredi”. Por. art. 1033 cod.civ. 1865: „Il legatario non è tenuto a pagare i debiti ereditari, salva però ai creditori l'azione ipotecaria sul fondo legato e salvo altresì il diritto di separazione; ma il legatario che ha estinto il debito di cui era gravato il fondo legato, sottentra nelle ragioni del creditore contro gli eredi”.

⁸¹ Art. 513 cod.civ.: „I creditori del defunto possono esercitare la separazione anche rispetto ai beni che formano oggetto di legato di specie”. Art. 516 cod.civ.: „Il diritto alla separazione deve essere esercitato entro il termine di tre mesi dall'apertura della successione”. Zob. także art. 512 ust. 1 cod.civ.: „La separazione dei beni del defunto da quelli dell'eredità assicura il soddisfacimento, con i beni del defunto, dei creditori di lui e dei legatari che l'hanno esercitata, a preferenza dei creditori dell'eredità”.

⁸² Art. 499 ust. 3 cod.civ.: „Qualora, per soddisfare i creditori, sia necessario comprendere nella liquidazione anche l'oggetto di un legato di specie, sulla somma che residua dopo il pagamento dei creditori il legatario di specie è preferito agli altri legatari”.

⁸³ D. Feola: *La separazione dei beni del defunto da quelli dell'eredità*. In: *Trattato di diritto delle successioni e donazioni*. Ed. G. Bonilini. T. 1: *La successione ereditaria*. Milano 2009, s. 1406 i nast.

⁸⁴ Art. 495 cod.civ.: „[2] Esaurito l'asse ereditario, i creditori rimasti insoddisfatti hanno soltanto diritto di regresso contro i legatari, ancorché di cosa determinata appar-

W takim stanie faktycznym, w myśl art. 495 ust. 2 cod.civ., zapisobierca odpowiada za długi spadkowe do wartości przedmiotu zapisu.

Zgodnie z art. 671 cod.civ., „zapisobierca jest zobowiązany do wykonania [dalszego] zapisu i każdego innego ciężaru na niego nałożonego w granicach wartości rzeczy będącej przedmiotem zapisu”⁸⁵. Wyrażenie *ogni altro onere* należy rozumieć jako wszelkiego rodzaju ciężary nałożone na zapisobiercę w drodze polecenia; w szczególności można wskazać, że spadkodawca może polecić zapisobiercy spłatę określonego zobowiązania⁸⁶. Jeśli spadkodawca obciążył wykonaniem dalszego zapisu lub innymi ciężarami zapisobiercę i spadkobierców, to w braku odmiennej woli, ciężar wykonania tychże świadczeń rozkłada się pomiędzy nimi proporcjonalnie do korzyści uzyskanych z tytułu zapisu i udziału w spadku⁸⁷. Z przytoczonego przepisu (art. 671 cod.civ.) wynika, że odpowiedzialność zapisobiercy zawsze ogranicza się do wartości zapisu, przy czym wartość tę określa się na dzień spełnienia świadczenia wynikającego z dalszego zapisu lub polecenia, a nie na dzień otwarcia spadku⁸⁸.

Rozrządzenie w drodze zapisu przedsiębiorstwem jest źródłem wątpliwości dotyczących odpowiedzialności zapisobiercy za długi spadkowe, które są związane z prowadzeniem tego przedsiębiorstwa. Zgodnie z art. 2560 ust. 2 cod.civ., „przy przeniesieniu przedsiębiorstwa za długi związane z jego prowadzeniem odpowiada nabywca przedsiębiorstwa, jeśli wynikają one z ksiąg rachunkowych”⁸⁹. W odniesieniu do przytoczonego przepisu w literaturze można spotkać dwa odmienne stanowiska. Według pierwszego z nich, przepis ten nie ma zastosowania do czynności prawnych *mortis causa*, a w konsekwencji zapisobierca, który w drodze rozrządzenia testamentowego nabył przedsiębiorstwo, nie odpowiada za długi spadkowe⁹⁰. Zgodnie z drugim stanowiskiem, prezentowanym przez większość przedstawicieli doktryny, przepis ten ma

tenente al testatore, nei limiti del valore del legato. [3] Tale diritto si prescrive in tre anni dal giorno dell'ultimo pagamento salvo che il credito sia anteriormente prescritto”.

⁸⁵ Art. 671 cod.civ.: „Il legatario è tenuto all'adempimento del legato e di ogni altro onere a lui imposto entro i limiti del valore della cosa legata”. Art. 647 ust. 1 cod.civ.: „Tanto all'istituzione di erede quanto al legato può essere apposto un onere”.

⁸⁶ G. Bonilini, in: *I legati...*, s. 258 i nast.

⁸⁷ Art. 662 ust. 2 cod.civ.: „Su ciascuno dei diversi onerati il legato grava in proporzione della rispettiva quota ereditaria o del legato, se il testatore non ha diversamente disposto”.

⁸⁸ E. Napoli, in: *Le successioni testamentarie...*, s. 225.

⁸⁹ Art. 2560 cod.civ.: „[1] L'alienante non è liberato dai debiti, inerenti all'esercizio dell'azienda ceduta anteriori al trasferimento, se non risulta che i creditori vi hanno consentito. [2] Nel trasferimento di un'azienda commerciale risponde dei debiti suddetti anche l'acquirente dell'azienda, se essi risultano dai libri contabili obbligatori”.

⁹⁰ Zob. G.F. Basini, in: *I legati...*, s. 118, przyp. 590.

zastosowanie do nabycia przedsiębiorstwa zarówno w drodze czynności prawnych *inter vivos*, jak i *mortis causa*, a zatem zapisobierca odpowiada za długi spadkowe związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa będącego przedmiotem zapisu. Odpowiedzialność zapisobiercy ogranicza się do długów wynikających z ksiąg rachunkowych prowadzonych dla przedsiębiorstwa oraz do wartości przedsiębiorstwa będącego przedmiotem zapisu⁹¹. Należy podkreślić, że warunkiem *sine qua non* odpowiedzialności za długi spadkowe jest ujawnienie tych długów w księgach rachunkowych przedsiębiorstwa; dla powstania odpowiedzialności nie wystarczy zatem sama świadomość zapisobiercy odnośnie do istnienia długów⁹². W literaturze można spotkać także pogląd, w myśl którego nabywca przedsiębiorstwa odpowiada za wszystkie długi związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa, w tym także te, które nie są ujęte w księgach rachunkowych, co ma zapobiegać uprzywilejowywaniu przedsiębiorców⁹³. Wydaje się jednak, że pogląd ten nie znajduje uzasadnienia w obowiązujących przepisach włoskiego kodeksu cywilnego (art. 2560 cod.civ., art. 671 cod.civ.).

Zapisobierca, który nabył przedsiębiorstwo w drodze zapisu, odpowiada za długi związane z prowadzeniem tego przedsiębiorstwa razem ze spadkobiercami, którzy — z uwagi na zasadę sukcesji uniwersalnej — ponoszą odpowiedzialność za wszystkie długi spadkowe. W szczególności spadkobiercy ponoszą odpowiedzialność także za długi spadkowe związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa, które nie są ujęte w księgach rachunkowych. Zgodnie z art. 752 cod.civ., „w braku odmiennej woli testatora, spadkobiercy są zobowiązani do pokrycia długów i ciężarów spadkowych proporcjonalnie do otrzymanych udziałów”⁹⁴. Zapisobierca windykacyjny, który spłacił długi związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa, ma roszczenie regresowe do spadkobierców⁹⁵.

Na zakończenie należy wskazać, że odpowiedzialność zapisobiercy windykacyjnego za długi spadkowe związane z prowadzeniem przedsię-

⁹¹ G. Ferrari: *Azienda* (dir. priv.). In: *Enciclopedia del diritto*. Vol. 4. Milano 1959, s. 735; G.E. Colombo: *L'azienda e il mercato*. In: *Trattato di diritto commerciale e di diritto pubblico dell'economia*. Ed. F. Galgano. Vol. 3. Padova 1979, s. 53; G. Capozzi: *Successioni e donazioni*. Milano 2009, s. 1214; G. Bonilini: *Dei legati...*, s. 126.

⁹² Cass. civ., sez. III, 3 dicembre 2009 n. 25403, in: *Il Foro italiano*, 2010, 9, c. 2499; Cass. civ., sez. I, 9 ottobre 2009 n. 21481, in: *Guida al diritto*, 2010, 2, 66.

⁹³ G.U. Tedeschi: *Le disposizioni Generali sull'azienda*. In: *Trattato di diritto privato*. Ed. P. Rescigno. Vol. 18. Torino 1983, s. 56.

⁹⁴ Art. 752 cod.civ.: „I coeredi contribuiscono tra loro al pagamento dei debiti e pesi ereditari in proporzione delle loro quote ereditarie, salvo che il testatore abbia altrimenti disposto”.

⁹⁵ G. Ferrari: *Azienda* (dir. priv.)..., s. 735; G.E. Colombo: *L'azienda e il mercato...*, s. 53.

biorstwa wynika z przystąpienia do długu *ex lege*, które ma miejsce niezależnie od sposobu nabycia przedsiębiorstwa⁹⁶.

6. Zakończenie

Z niniejszego opracowania wynika, że instytucja zapisu windykacyjnego w prawie włoskim obowiązuje niemal w niezmienionej formie od 1865 r., a zatem prawie 150 lat. Świadczy to o tym, że omawiane rozrządzenie w tamtejszym społeczeństwie cieszy się dużą popularnością i jest postrzegane jako przydatny instrument, za pomocą którego spadkodawca może uporządkować swoje interesy po śmierci. Przeprowadzenie badań prawnoporównawczych z zakresu unormowania zapisu windykacyjnego w prawie polskim i włoskim przekracza ramy niniejszego artykułu, niemniej jednak zagadnienia w nim poruszone mogą stanowić pewną wskazówkę, w jaki sposób rozwiązywać niektóre problemy powstałe na gruncie unormowania prawa polskiego. I tak można wskazać, że w prawie włoskim, w odróżnieniu od prawa polskiego, nie ma żadnych wątpliwości dotyczących tego, że zapis windykacyjny może być ustanowiony na rzecz *nascitursa* czy fundacji powołanej w testamencie⁹⁷.

⁹⁶ G.U. Tedeschi: *Le disposizioni Generali sull'azienda...*, s. 54; G.F. Campobasso: *Dirittocommerciale*. Vol. 1: *Diritto dell'impresa*. Torino 2008, s. 157; zob. także Cass. civ., sez. I, 29 aprile 1998 n. 4367, in: *Giustizia Civile*, 1998, I, 1857; Cass. civ., sez. II, 3 marzo 1994 n. 2108, in: *Il Fisco (II)*, 1994, 9126.

⁹⁷ Na temat dopuszczalności ustanowienia zapisu windykacyjnego na rzecz *nascitursa* i fundacji ustanowionej w testamencie zob. P. Księżak: *Zapis...*, s. 60 i nast., który ostatecznie opowiada się za dopuszczalnością ustanowienia na rzecz tychże podmiotów omawianego rozrządzenia testamentowego.